

Les pintures de la Universitat de Barcelona (I)

El dipòsit del Museu del Prado

Sílvia Canalda Llobet
Ramon Dilla Martí (eds.)

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

150
ANYS

EDIFICI
HISTÒRIC

Les pintures
de la Universitat
de Barcelona (I)

Les pintures de la Universitat de Barcelona (I)

El dipòsit del Museo del Prado

**Sílvia Canalda Llobet
Ramon Dilla Martí (eds.)**

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

150
ANYS

EDIFICI
HISTÒRIC

MUSEO NACIONAL
DEL PRADO
EXTENDIDO

Biblioteca
Universitària

Sumari

PÒRTIC

Salutacions institucionals	
JOAN GUÀRDIA OLMOS	13
MIGUEL FALOMIR FAUS	15
AGUSTÍ ALCOBERRO PERICAY	17
Presentació	
SÍLVIA CANALDA LLOBET, RAMON DILLA MARTÍ	19

INTRODUCCIÓ

El Museu del Prado a la Universitat de Barcelona	
MERCEDES ORIHUELA MAESO	23
Comprendre, compartir i preservar la mirada de l'artista és feina del restaurador	
ANA ORDÓÑEZ	41
El Prado a la Universitat de Barcelona. Gènesi, trasllats i moviments d'un dipòsit de pintura	
RAMON DILLA MARTÍ	57

VISIONS DES DE LA HISTÒRIA DE L'ART

Pintura religiosa a la Universitat de Barcelona: doctrina, devoció i patrimoni	
SÍLVIA CANALDA LLOBET	91
La Immaculada Concepció en l'art espanyol del segle XVII davant del fons de pintures de la Universitat de Barcelona	
SARA CAREDDA	103
Raptar, arravatar i altres imatges de violència sexual en la pintura moderna	
JOSÉ ANTONIO ORTIZ GARCÍA	117
El triomf d'un gènere ambigu: la pintura d'història a l'Espanya del segle XIX	
JUAN C. BEJARANO VEIGA	129
Dispersions feministes al «Prado dispers» de la Universitat de Barcelona	
LAURA MERCADER AMIGÓ	149

CATÀLEG D'OBRES

Mites i faules

1. *La farga de Vulcà*. Francesco da Ponte, *Il Bassano* (atr.)
CARME NARVÁEZ CASES 163
2. *Marc Curci es llança a l'avenc*. Luca Giordano
IMMACULADA SOCIAS BATET 175
3. *Tancred i Clorinda a la font*. Luca Giordano
IMMACULADA SOCIAS BATET 179
4. *Perseu i Andròmeda*. Luca Giordano
JAUME GONZÁLEZ CUADRAT 183
5. *L'arribada d'Hermínia a la cabana dels pastors*. Luigi Scaramuccia
IDA MAURO 187
6. *El rapte de les sabines*. Anònim
JOSÉ ANTONIO ORTIZ GARCÍA 193
7. *El rapte de les sabines*. Escola de Rubens
JOSÉ ANTONIO ORTIZ GARCÍA 199
8. *Reconciliació de romans i sabins*. Escola de Rubens
JOSÉ ANTONIO ORTIZ GARCÍA 205
9. *Cacera de Diana*. Juan Bautista Martínez del Mazo
BORJA FRANCO LLOPIS 211
10. *El rapte de Prosèrpina*. Juan Bautista Martínez del Mazo
BORJA FRANCO LLOPIS 217
11. *El naixement de Venus*. Antoni Gómez Cros
ISABEL COLL MIRABENT 221
12. *Faune*. Francesc Jover i Casanova
ISABEL COLL MIRABENT 229

Religió

13. *Crist a la pedra freda*. Eugenio Cajés
PALMA MARTÍNEZ-BURGOS 233
14. *Crist lligat a la columna*. Anònim, Escola sevillana
PALMA MARTÍNEZ-BURGOS 241
15. *Adoració dels pastors*. Anònim napolità
IDA MAURO 247
16. *Meditació de la Passió de Crist*. Francisco o Mateo Gilarte
CÉCILE VINCENT-CASSY 253

17.	<i>Adoració dels pastors.</i> Francisco o Mateo Gilarte CÉCILE VINCENT-CASSY	257
18.	<i>Adoració dels Reis Mags.</i> Francisco Rizi de Guevara MARÍA CRUZ DE CARLOS VARONA	261
19.	<i>Anunciació.</i> Francisco Rizi de Guevara MARÍA CRUZ DE CARLOS VARONA	265
20, 21.	<i>L'Anunciació i La Coronació de la Verge.</i> Pedro de Calabria Escudero IDA MAURO	269
22.	<i>Assumpció de la Verge.</i> Bartolomeo Gennari (atr.) RAFAEL JAPÓN	275
23.	<i>La Immaculada Concepció.</i> Alonso del Arco SARA CAREDDA	281
24.	<i>Aparició de la Verge de la Mercè a sant Pere Nolasc.</i> Alonso del Arco RAMON DILLA MARTÍ	287
25.	<i>Aparició de la Verge amb el Nen a santa Isabel d'Hongria.</i> Anònim RAFAEL JAPÓN	293
26.	<i>Sagrada Família amb els atributs de la Passió.</i> Luca Giordano (taller de) IMMACULADA SOCIAS BATET	299
27.	<i>El bany de Betsabé.</i> Giovan Girolamo Bonesi (atr.) RAFAEL JAPÓN	301
28.	<i>El sopar del rei Baltasar.</i> Anònim. Escola flamenca SARA CAREDDA	307
29.	<i>Episodi de la degollació dels innocents.</i> Antoni Gómez Cros ISABEL COLL MIRABENT	311
30.	<i>El dubte de sant Pere.</i> José Marcelo Contreras Muñoz ISABEL COLL MIRABENT	319
31.	<i>La multiplicació dels pans i els peixos.</i> Anònim JOAN MOLET PETIT	323
32.	<i>Santa Caterina transportada pels àngels.</i> Miguel Navarro Cañizares ISABEL COLL MIRABENT	325

Els gèneres realistes

33.	<i>L'arrenqueixals.</i> Anònim (còpia de Theodoor Rombouts) LAURA GARCÍA SÁNCHEZ	339
34.	<i>Jugadors de cartes.</i> Anònim (còpia de Theodoor Rombouts) LAURA GARCÍA SÁNCHEZ	345
35, 36.	<i>Perspectives interiors de la Capella Paulina a Santa Maria Major de Roma.</i> Anónim. Escola romana SÍLVIA CANALDA LLOBET	351

37. <i>Cistell amb flors</i> . Bartolomé Pérez de la Dehesa JOAN YEGUAS GASSÓ	361
38, 39. <i>Cistells amb flors</i> . Anònims JOAN YEGUAS GASSÓ	365
40, 41. <i>Gerros amb flors</i> . Gabriel de la Corte JOAN YEGUAS GASSÓ	367
42. <i>Home amb una mona i fruites</i> . Abraham Brueghel i Guillaume Courtois (atr.) JOAN YEGUAS GASSÓ	371
43. <i>Amorets jugant en un paisatge</i> . Anònim italià. Escola veneciana ORIOL VAZ-ROMERO	375
44, 45. <i>Pas a la muntanya i El pas del port</i> . Jan Both CÈLIA QUEROL	387
46. <i>Cova dels Coloms (València)</i> . Mariano Belmonte y Vacas FÀTIMA LÓPEZ	393
47. <i>Jove marroquí portant un cavall</i> . Marcelino de Unceta López ESTHER ALSINA GALOFRÉ	397

Història

48. <i>Sant Pau és sorprès per Neró en el moment de convertir Sabina Popea</i> . Isidoro Santos Lozano Sirgo JOAN MOLET PETIT	405
49. <i>Sant Hermenegild a la presó</i> . Francisco Aznar JUAN C. BEJARANO VEIGA	409
50. <i>La primera gesta del Cid</i> . Joan Vicens Cots ESTHER ALSINA GALOFRÉ	415
51. <i>Els darrers moments de fra Carles Clímac</i> . Benet Mercadé IRENE GRAS VALERO	423
52. <i>Enric III de Castella corregeix els nobles castellans</i> . Dionisio Fierros Álvarez ISABEL COLL MIRABENT	429
53. <i>La mort de Cristòfor Colom</i> . Francisco Ortego y Vereda JOAN MOLET PETIT	433
54. <i>Felip II presidint un acte de fe</i> . Domingo Valdivieso y Henarejos IRENE GRAS VALERO	437
55. <i>Els ferits d'Àfrica</i> . Ramón Rodríguez Barcaza JUAN C. BEJARANO VEIGA	445
56. <i>Doña María Pacheco de Padilla després de Villalar</i> . Vicent Borràs Mompó JUAN C. BEJARANO VEIGA	451
Bibliografia	457

Pòrtic

L'any 2022 celebrem els cent cinquanta anys de la posada en funcionament de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona, si prenem com a efemèride la celebració de la primera inauguració oficial del curs acadèmic 1872-1873, i ho volem fer amb un programa complet d'activitats adreçat a la preservació, l'estudi i la difusió del nostre patrimoni cultural, humà i artístic. En aquest àmbit s'inscriu el llibre que teniu entre les mans, en el qual una vintena d'especialistes han contribuït, amb la seva saviesa i generositat, a la revisió del fons pictòric que el Museu del Prado ens va confiar.

La Universitat de Barcelona té així l'honor de ser dipositària d'un total de cinquanta-sis pintures, la majoria acol·lides entre els anys 1877 i 1883, que arribaren des de Madrid per guarnir els espais nobles del nou edifici erigit per Elias Rogent d'ençà del 1863. Aquest conjunt, del tot excepcional, és actualment el més gran de Catalunya i un dels més antics del país, i es troba distribuït entre l'Edifici Històric i les facultats de Medicina i d'Economia i Empresa. És un llegat, estimat i preservat, que forma part de la nostra imatge i la nostra identitat com a *alma mater*.

Som una universitat històrica que creiem en la necessitat de mantenir el nostre llegat cultural i humà i de posar-lo al servei de la ciutadania. Aquest llibre representa la ferma voluntat de la Universitat de Barcelona de generar un marc de treball que permeti la col·laboració entre especialistes (propis i convidats) per tal de fer possible un projecte compartit per diferents equips rectorals. Simbolitza, doncs, la primera baula d'una iniciativa institucional, amb pretensions d'un segon i un tercer volums, dedicada a compilar i difondre la recerca sobre el conjunt artístic universitari. Això significa donar espai per reflexionar sobre el patrimoni moble i immoble, material i immaterial, que atresoren les nombroses col·leccions de les facultats i que s'estén a totes les branques del coneixement.

Disposar d'un patrimoni important obliga a la seva cura i és en aquest sentit que les tasques associades a la conservació i restauració del nostre patrimoni s'han de considerar un exemple de recerca, preservació i transferència del coneixement. Per aquest motiu, fem una aposta clara per la divulgació de totes les nostres actuacions de restauració al conjunt de la societat a través de publicacions i de participacions en els mitjans de comunicació audiovisual i les xarxes socials més innovadores. En aquesta línia, es donen a conèixer les darreres actuacions fetes en peces del nostre patrimoni històric moble, com ara la taula rectoral, el mobiliari del Paraninfo o les portes del vestíbul principal, i es preveu fer-ne moltes més durant els propers anys.

Aquest primer volum, amb voluntat de continuïtat, té una importància extraordinària per tal de continuar vetllant per un patrimoni que la Universitat de Barcelona custodia i que els diferents equips de govern tenim la responsabilitat i el goig de preservar per a les generacions futures.

JOAN GUÀRDIA OLMOS
Rector de la Universitat de Barcelona

«Las pinturas encubiertas y ocultas se privan de su valor, el cual consiste en los ojos ajenos y juicios que de ellas hacen los hombres de buen entendimiento y buena imaginación.» Amb aquestes paraules, incloses en els *Comentarios de la pintura* (c. 1560), Felipe de Guevara aconsellava a Felip II penjar als murs de les seves residències moltes pintures que atresorava i que fins aleshores guardava en caixes. Aquest mateix propòsit de mostrar els seus fons i no ocultar-los en magatzems és el que hi ha al darrere de l'ambiciós projecte de dipòsits emprès pel Museu del Prado en les dècades centrals del segle XIX; una iniciativa que, avui dia, es materialitza en 3.450 obres dipositades en 276 institucions a Espanya i, en algun cas (ambaixada i consolats), també a l'estranger.

Un dels dipòsits més primerencs, nombrosos i atractius és el de la Universitat de Barcelona, integrat per cinquanta-sis pintures. Cap altra institució no museística acull tantes obres i tan bones, entre els autors de les quals figuren artífexs tan destacats com Eugenio Cajés, Jan Both, Luca Giordano, Bartolomé Pérez i Mateo Gilarte. Es tracta, a més, d'un dipòsit molt coherent, amb dos conjunts clarament diferenciats: per una banda, un de majoritari de pintura barroca de procedències geogràfica (francesa, espanyola, italiana, flamenca) i temàtica (religiosa, mitològica, natures mortes, paisatges) molt variades, que conforma un dels conjunts de pintura barroca més atractius de Barcelona; per altra banda, un de més reduït (setze obres) de pintura vuitcentista, en què s'alternen els grans quadres d'història, tant si és sacra como si és profana, amb paisatges i escenes orientalistes, diversos deguts a pintors catalans com Joan Vicens Cots, Benet Mercadé i Vicent Borràs.

El llibre que el lector té a les mans estudia aquest valuós patrimoni al mateix temps que el difon, posant-lo així a disposició del públic i propiciant aquests «juicios entre gentes de buen entendimiento e imaginación» als quals al·ludia Felipe de Guevara. Com a director del Museu del Prado, només puc felicitar i agrair a la Universitat de Barcelona i als autors del catàleg el seu treball.

MIGUEL FALOMIR FAUS
Director del Museu Nacional del Prado

Amb aquesta obra la Universitat de Barcelona inicia un projecte molt ambiciós amb què es vol catalogar i estudiar la totalitat del nostre patrimoni pictòric. I ho fa amb un primer volum dedicat a les obres que el Museu del Prado va cedir a la Universitat poc després de la inauguració del seu Edifici Històric, en especial entre els anys 1877-1883.

Com se sap, la història de la Universitat de Barcelona s'inicia el 1450, però pateix una greu cesura el 1714, quan la comunitat universitària es va haver de desplaçar a Cervera per motius de repressió política. El desterrament de la Universitat es va prolongar durant més d'un segle. Però la fi de l'absolutisme i l'esclat de la revolució liberal van significar una oportunitat que Barcelona i la seva Universitat van saber aprofitar per retornar als seus orígens.

La situació de provisionalitat que va viure la Universitat recuperada es va començar a modificar el 1861, quan es va posar la primera pedra de l'actual Edifici Històric, obra de l'arquitecte Elias Rogent. Onze anys més tard, l'octubre del 1872, tenia lloc el primer acte d'inauguració d'un curs acadèmic en aquest espai.

La intenció dels qui van projectar l'espai era que la Universitat disposés de tres importants elements complementaris: la biblioteca, que va aplegar els fons dels convents desamortitzats de Barcelona, amb més de cent mil volums; el jardí botànic, que va recollir la feina feta per l'antiga Facultat de Farmàcia, i el museu. Sobre aquest darrer element, però, el degà de la Facultat de Dret, Felip Vergés, encarregat de llegir el primer discurs inaugural de la casa, resultà, si més no, ambigu: «... si para la fama de nuestra Universidad [...] pudiera ser apetecible la formación de un museo general, donde estuvieran reunidos todos los objetos, máquinas, aparatos e instrumentos de que se valen la ciencia y el arte modernos [...]; no obstante las necesidades de la enseñanza han demostrado que los gabinetes particulares, para ciertas asignaturas, son poco menos que indispensables».

No hi va haver, doncs, un museu únic de la Universitat, però sí un gran nombre de col·leccions, dependents de facultats i departaments, que han anat creixent sistemàticament des d'aleshores —i que ara justament estem aplegant en el Museu Virtual de la Universitat de Barcelona—. Però un edifici com el que havia projectat Elias Rogent i una institució com la que llavors renaixia, necessitaven una expressió artística adient a la seva dignitat. Com s'explica en un article d'aquesta obra, això va ser possible mercès a l'entesa entre el rector de la Universitat, Julián Casaña, i el director del Museu del Prado, Francesc Sans Cabot.

Ara, un nodrit equip d'especialistes, encapçalats pels professors de la Universitat de Barcelona Sílvia Canalda i Ramon Dilla, signa aquesta magnífica obra. Ens remetem a les imatges i als textos, que descriuen i analitzen les obres i les temàtiques aplegades, d'acord amb les metodologies més actuals de la disciplina.

AGUSTÍ ALCOBERRO PERICAY
Vicerector de Patrimoni i Activitats Culturals
de la Universitat de Barcelona

Presentació

El 26 de febrer de 1970 l'antiga Universitat Literària de Barcelona era nomenada Monument historicoartístic nacional. Aquesta declaració, tota una fita en el reconeixement del patrimoni universitari, havia estat assolida mercès al rigorós expedient que havia confeccionat Joan Bassegoda Nonell, el qual havia posat de manifest no sols el caràcter excepcional de l'arquitectura erigida sota les directrius d'Elias Rogent, sinó també la singularitat de l'ornamentació de l'edifici i, especialment, la vàlua de la seva pinacoteca. Aquest fou el punt de partida que impulsà el primer inventari i la primera catalogació dels fons artístics, tasca encarregada a Santiago Alcolea Gil, qui tingué la col·laboració de Joaquim Garriga i Isabel Coll. Deu anys més tard, els fruits de les seves recerques sortiren a la llum amb la publicació de *Pintures de la Universitat de Barcelona* (1980), el primer catàleg dedicat al fons pictòric de la nostra casa.

L'any 2020, en el marc de la commemoració del cinquantenari de la declaració patrimonial de l'Edifici Històric i quaranta anys després de la publicació del primer catàleg, s'inicià la revisió dels fons artístics de la Universitat de Barcelona. El llibre que teniu ara a les mans recull així el testimoni llançat per Santiago Alcolea quant a la responsabilitat de la institució envers la preservació i l'estudi del seu dipòsit pictòric més singular, el provinent del Museu del Prado. Respecte al del 1980, s'ofereix una mirada introspectiva a les circumstàncies que han condicionat la pròpia història del dipòsit, posant en paral·lel les històries particulars de la Universitat i del Museu del Prado, i alhora subratllant el paper dels diversos especialistes que han intervingut directament en les obres per tal de garantir-ne la preservació.

Una de les voluntats primeres a l'hora d'emprendre la nova etapa ha estat el treball col·lectiu. Hem comptat amb una àmplia nòmina d'autors i autores per tal de garantir, d'una banda, l'equilibri entre els especialistes de la nostra Universitat i els professionals d'altres institucions. Això ens ha permès teixir una xarxa de complicitats amb centres d'estudi i de recerca artística de dins i fora del territori català, que ha donat a conèixer la riquesa del patrimoni pictòric custodiat a la Universitat de Barcelona. De l'altra, hem sentit la necessitat d'incorporar al projecte la generació més jove de professionals de la història de l'art, perquè creiem que són una garantia de qualitat per al futur i així la institució acadèmica compleix el propòsit de constituir una baula en la seva projecció professional.

Si la pluralitat de l'autoria és una de les característiques del llibre, no ho és menys la polifonia dels seus discursos. Això es fa palès especialment en la secció «Visions des de la història de l'art», en què interpretacions des del colleccionisme, el patrimoni religiós, la diferència de gènere o la política sexual, ofereixen un ampli mosaic de lectures actuals sobre unes obres que, per primera vegada, s'examinen de manera conjunta. Aquestes mirades transversals van acompanyades dels estudis individuals i específics de cadascuna de les obres, on cal destacar l'existència de novetats significatives en relació amb la proposta d'autories, datacions i iconografies, que sens dubte contribueixen a conèixer i contextualitzar millor les pintures. Així mateix, hi ha hagut també una aposta clara per fer una aproximació temàtica a les obres, seguint la tendència marcada pels centres artístics i patrimonials de referència internacional, per tal d'aproximar la

publicació a una audiència plural i poder abraçar les noves metodologies d'estudi. Això explica l'organització de les fitxes en quatre blocs determinats pel propi contingut de les obres: mites i faules, religió, nous gèneres de la pintura i història.

Aquest plantejament, sumat al rigorós estudi de les obres, atorga validesa i actualitat al llibre que ara presentem, que persegueix en tot moment la transferència del coneixement generat pels especialistes al conjunt de la societat. De fet, la seva pròpia existència és testimoni una vegada més de la col·laboració sempre fructífera entre Museu i acadèmia, i en aquesta línia és important reivindicar la importància del dipòsit dins del context artístic barceloní i assenyalar la possibilitat d'establir futurs diàlegs amb altres pintures custodiades en museus i fundacions, tant públics com privats, de la ciutat. Esperem que l'esforç i el gaudi que ha significat la realització d'aquest volum afavoreixi la visibilitat del fons estudiat i promogui noves iniciatives en un entorn més ampli, que implicarien també reforçar la relació de la Universitat de Barcelona amb el teixit cultural i artístic. Quaranta anys després de la publicació dirigida per Santiago Alcolea, aquest catàleg significa consolidar i mantenir els ponts establerts entre la Universitat i el Museu del Prado a partir de la revaloració d'aquest dipòsit pictòric, veritable símbol del treball conjunt entre ambdues institucions en la preservació, estudi i difusió del patrimoni europeu.

SÍLVIA CANALDA LLOBET
RAMON DILLA MARTÍ

Introducció

El Museu del Prado a la Universitat de Barcelona

Mercedes Orihuela Maeso

Museu Nacional del Prado

Entre les institucions de les comunitats autònomes que tenen dipòsits del Museu del Prado i que en l'actualitat, en el moment de redactar aquestes línies, sumen dues-cents setanta-sis entitats que conserven al voltant de tres mil cinc-cents peces,¹ figura la Universitat de Barcelona, que té cinquanta-sis pintures repartides cronològicament entre els segles XVII i XIX.

Abans de fixar-nos exclusivament i particularment en les obres que van ser enviades a la Universitat en diferents dates —emparades per les corresponents reials ordres o ordres ministerials de dipòsit, en la majoria de les quals figuren les condicions d'aquest préstec a llarg termini—, em sembla necessari narrar una breu història del que avui, i des dels anys vint del segle xx, és anomenat Museu del Prado pel fet d'estar situat al passeig del Prado o Prado de San Jerónimo, com es coneixia anteriorment. Cal tenir molt clar que la història del nostre museu va de bracet amb la història espanyola, amb els seus fets dignes de celebració i amb els luctuosos i dramàtics que hem d'assumir i, òbviament, mai oblidar.

Quan el rei Ferran VII va decidir crear un museu, animat per la seva esposa, Isabel de Bragança, a qui es coneix com a «reina fundadora»,² per posar-hi part de les col·leccions reials,³ va buscar un edifici que pogués allotjar-les; finalment, va optar pel construït per l'arquitecte Juan de Villanueva, concebut en origen per instal·lar-hi el Gabinet d'Història Natural, situat al costat del Reial Jardí Botànic i molt a prop de l'Observatori Astronòmic, contigus als jardins que en el seu moment van formar part del palau del Buen Retiro.

L'edifici de Villanueva estava molt deteriorat i sense cobertes, ja que, pel que sembla, van ser enderrocades per les tropes franceses que s'aquarteraren allí durant la Guerra de la Independència. S'ordenaren i es costejaren les reparacions pertinents i començaren a arribar, en diferents entregues, obres procedents dels palaus i els *sitios reales*, seleccionades per pintors i escultors de

---

Traducció del castellà de Montse Marès Torras.

1 En data 31 de maig de 2020 el Museu del Prado té 3.265 obres dipositades en 255 institucions repartides per diferents comunitats autònomes. Les peces restants, concretament 209, es troben dipositades en 21 representacions diplomàtiques de l'exterior.

2 Aquest sobrenom es refereix al retrat pòstum fet per Bernardo López Piquel el 1829 i conservat al Museu del Prado (P00863), on apareix representada com a fundadora del Reial Museu, l'edifici del qual s'aprecia per la finestra que s'obre al fons. A més, pot veure's la reina posant la seva mà sobre els plànols del museu, on apareixen distribuïdes les obres en diferents sales d'exhibició. Desgraciadament, la reina no va poder veure obert «su museo», ja que va morir a finals del 1818, mesos abans de la seva obertura al públic.

3 Vegeu: *Museo del Prado: Inventario general de pinturas, 1. La Colección Real*. Madrid: Museo del Prado / Espasa Calpe, 1990.